

„Minu isale ja isandale Parfeni Issakovitšile suur tervitus“: Ivangorodi kaupmehe naise Feodosja Tortšakova kiri (17. sajand)

Jelena Vammus*

See artikkel tutvustab lugejatele ühte Ivangorodi kaupmehe Parfeni Ivanovitš Tortšakovi naise Fedosja (Feodossia) kirja¹ ehk *gramotka*’t, mille ta saatis oma mehele Stockholmi linna umbes aastal 1660. Fedosja kirjad (kokku 9) moodustavad osa kaupmees Parfeni Tortšakovi mahukast kirjavahetusest, mis on hoiul Rahvusarhiivis ja mida pole tänini uuritud.² See dokumentide korpus kujutab endast ametlikku kirjavahetust, mille peamine teema on kaubandus, kaupade vahetus, võlgade maksmine ja maksmata jätmine. Adressat Parfeni Issakovitš Tortšakov oli Narva linna (kuni Ivangorodi ja Narva ühendamiseni aastal 1645 ka Ivangorodi) kaupmeeste seas silmapaistev kuju. Isiklikust kirjavahetusest võib järeldada, et ta tegi koostööd Narva jõukamate kaupmeeste ja bürgeritega. Narva linna vene kaupmeeste esindajana taotles Parfeni aastal 1654 Stockholmi valitsuselt kauplemisprivileege oma venelastest kaasmaalastele. Mainimata ei saa jätta ka Parfeni isa Issaak Sergejevitš Tortšakovi, kes oli esialgu Spasskaja/Päästmise kiriku ametnik (*djak*) Jamgorodis ja hiljem Ivangorodi linnasekretär. Pärast Narva kolimist töötas kooliõpetajana. Ajalugu tunneb teda eeskätt aga Martin Lutheri „Väikese katekismuse“ venekeelse tõlke toimetamisega. Tõlke autor on Hans Flörich ning tõlge ilmus trükis aastal 1628 Stockholmis.³

Siin ilmutamiseks valitud kiri, mille maht on 56 rida (l. 9 / kaader 11 ja l. 9 tagakülj / kaader 10), tundus olevat kõige ekspressiivsem ja teatud määral salapärane. Lehe formaat on 19,5

* Jelena Vammus (1966), filoloog, Rahvusarhiivi kasutusosakonna peaspetsialist, Rahvusarhiiv, Nooruse 3, Tartu 50411, jelena.vammus@ra.ee

¹ Sama kirja lingvistilise analüüsi vene keeleajaloo seisukohalt on teinud Tallinna Ülikooli humanitaarinstituudi emeriitdotsent Natalja Netšunajeva. Koos J. Vammusega kirjutatud artikkel ootab ilmutist. Kirja tekst ilmub trükis täies mahus esimest korda.

² Rahvusarhiivi veebikeskkonnas Saaga leidub mainitud kirjavahetus: Narva Muinsusselts. Kirjad Parfeni Tortšakovile: 1658–1667. Säiliku viitecode: RA, EAA.3287.190. – https://www.ra.ee/dgs/_purl.php?s-hc=EAA.3287.1.190:1 (vaadatud 16.05.2022). Kaadri ja säiliku lehekülje number ei lange kokku. Alates kolmandast kaadrist on igas järgmises kaadris kaks pilti: eelneva lehe esi- ja järgmise lehe tagakülj. Tortšakovi kirjavahetust mainitakse uurimustes: M. Pereswetoff-Morath. Issaak Tortšakov – ingermanlandskij djak. – E. Löfstrand, G. Kovalenko (toim.). Novgorodiana Stockholmiensia. Stockholm: Stockholms universitet. Humanistiska fakulteten, 2012, lk. 93–129; P. Stefanovič, B. Morozov (koostajad). Roman Vilimovič v gostjax u Petra Ignatjeviča: pskovskij arxiv anglijskogo kupca 1680 godov. Moskva: Indrik, lk. 157. Aastal 2020 ilmus Rahvusarhiivi veebikeskkonnas Fedosja teine kiri (lk. 10 – lk. 10 tagakülj / kaader 11–12): J. Vammus. Fedosja kiri. – <https://blog.ra.ee/fedosja-kiri/> (vaadatud 16.05.2022).

³ Üksikasjalikumalt Katekismuse tõlkest vene keelde: K. Tarkiainen. Moskoviten. Sverige och Ryssland 1478–1721. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2017, lk. 244; B. Uspenski. Dolomonossovs-kije grammatiki russkogo jazyka. – Izbrannye trudy. K. 3. Obščee slavjanskoje jazyzkoznanije. Moskva: Jazyki russkoj kul’tury, 1997, lk. 508–510.

x 30 cm, tekst paikneb mõlemal lehepoolel. Lehe keskel paiknev vesimärk – ühe kõrvaga kann, mis on kaetud liiliate ning tähtedega (kaelal – R, tüvesel – RO) – viitab paberi päritolumaale Prantsusmaale. Sellist paberit kasutati palju 17. sajandi vene dokumentides.⁴ Kiri on kirjutatud 22. juunil Ivangorodi posaadi territooriumil poluustaavi kirjaga (14. sajandi teisest poolest levinud kirjaviis),⁵ mis oli käibel vaadeldava ajastu käsikirja traditsioonis, ja adressaadile kätte toimetatud Stockholmi vene kaubahoovi 29. juulil. Sellest saame teada Parfeni tehtud märkmest „Tuli Mitrohhalt [– –] koos kaupadega“. Tekstis ei ole märgitud aastat, kuid mõne peresündmuse mainimise järgi võib arvata, et kiri oli kirjutatud 1664. või 1665. aastal. Just sel ajal teenis vanem poeg Pjotr, kes võis tollal olla 22-aastane, käskjalana narvalase Adolf Ivanovitši juures Moskvas rootsi kaubahoovis. Aastasse 1665 jääb peretütre Fjokla tõsise haiguse kõrgpunkt. Sellest kirjutab oma kirjas Parfeni „sõber ja semu“ Ivan Aleksandrovitš: „Fjoklal on nina kõik ümbert läbi mädanenud“ (l. 190).⁶

Kirja 13 esimest rida on traditsiooniline algus, sisaldades tervitusi kõikidele kodustele ning rõhutades perehierarhias esikohal seisvat peremeest ja kirja autori vagadust oma mehe ees. Teksti pikemas osas (24 rida) on juttu Fedosja vastu suunatud laimust: keegi süüdistas teda mehe vara raiskamises. See „keegi“ on ilmselt ühe sealsamas elava naise sohipoeg, kes oli võtnud Tortšakovide pere suure tähelepanu alla. Seesama inimene andis Parfenile aru tema poja Pjotri käitumisest Moskvas (l. 144). Võib ainult oletada, kas see pahatahtlik inimene oli Parfeni Tortšakovi sugulane või keegi selle pere peale väga solvunud võõras inimene. Kuid on selge, et tegemist oli tõsise konfliktiga.

Oma kirjas mainib Fedosja lepingut enda ja abikaasa vahel, mille kohaselt teenis ta kolm aastat ja veel poolteist aastat pealekauba „nagu teenija peremehe juures“. Mis lepingust võib juttu olla? Kirja kirjutamise ajaks oli Tortšakovidel juba kolm last: peale ülalmainitud Pjotri ja Fjokla veel poeg Ivan, keda Fjokla nimetab ühes kirjas „väikseke“ (l. 160 pöördel). Mainides lepingut, pidas Fedosja silmas kokkulepet enda ja abikaasa vahel, mille järgi kohustus Fedosja juhtima oma abikaasa äritegevust kolm aastat, tema sunnitud äraoleku ajal. Selle kirjaosa toon tunnistab, et Fedosja oli sügavalt solvunud abikaasa põhjendamatu süüdistuste pärast. Fedosja on valmis oma kohustused üle andma poeg Pjotril või Tortšakovide peresõbrale, Parfeni äripartnerile ja kaasvõitlejale, Narva õigeusu kogukonna esindajale Ivan Aleksandrovitšile.

Solvumisest hoolimata jääb Fedosja endale truuks ning kirja viies reas räägib majapidamisasjadest ning abikaasa antud ülesannetest. Kiri mainib renditavat mõisat⁷ ning sellega seoses kedagi Kusmad. Temast ning Zahhari Aminevist⁸ ning mõisast räägib Fedosja ka teises kirjas (l. 10).

„Kodustelt“ saadetakse iga kirja alguses austuskummardusi: isakodus elavalt peretütar Fjoklalt ning Vassilissa Ivanovnalt. Kirjades kaebab Fedosja korduvalt „Ivanovnaga“ seotud pahanduste üle. Ilmselt on tegemist peres elava eaka alkoholilembese sugulasega. Omaette tähelepanu väärib Mitrofan Tšivirevi isik (Parfeni nimetas teda Mitrohhaks). Üheksast Fedosja kirjast

⁴ Rohkem „kannu“ vesimärgist vt. T. Dianova (koost.). Riiklik Ajaloomuseum. Filigran „Kuvšin“ XVII v. : [katalog]. Moskva, 1989. – http://oldlexicons.ru/dianova_kuvshyn_pr (vaadatud 16.05.2022).

⁵ Poluustavi kirja näited Venemaa Rahvusraamatukogu veebis: <http://expositions.nlr.ru/rusautograph/pismo/poluustav/> (vaadatud 16.05.2022).

⁶ Siin ja edaspidi sulgudes on sama säiliku RA, EAA.3287.1.190 lehe number.

⁷ Mõisa rentimist kinnitab A. Peresvetov-Murat juba mainitud artiklis „Issaak Tortšakov – ingermanlandskij djak“, lk. 120.

⁸ Ilmselt kuulus Zahhari rootsi bajjorite Aminoffide suguvõssa. 17. sajandi alguses nimetati sõnaga *bajjor/baïop* kõiki vene aadlikke üldse. Alates aastast 1617 ning 18. sajandi alguses tähendas sõna *bajjorfamiljerne*, bajjorite suguvõsa (vigaselt hääldatud *bojarin*) spetsiifilist rootsi nähtust – kitsast ringi, mis koosnes aadlikest ja nende peredest, kes elasid Rootsi riigi idaosas, eriti Isurimaal Soome lahe lõunarannikul. Need inimesed hakkasid teenima Rootsi krooni Novgorodi okupatsiooni ajal aastail 1611–1617. Vt. M. A. Pereswetoff-Morart. Iz Rostova v Ingermanlandiju: M. A. Pereswetoff i drugije ruskije bajjor’õ. 1999. – <https://norroen.info/articles/peresvetov/bajors.html> (vaadatud 16.05.2022)

kaks on Mitrofani⁹ allkirjastatud. Märkimisväärne on ka see, et üksainus säilinud Tortšakovi kiri oma naisele on adresseeritud just Mitrofanile. Arvestades seda kõike, võib järeldada, et osa kirju oli kirjutatud Mitrofan Fedosja dikteerimisel. Ühe Parfenile saadetud Fedosja kirja lõpus kirjutab Mitrofan oma täisnime: Mitrohha Klementejev (Klementi poeg) Tšivirev (l. 90). Ilmselt just tema, olles Tortšakovi pere lähedane, toimetas naise kirjad mehe kätte ning vajaduse korral täitis ka kirjutaja rolli, ent kirjade autoriks oli Fedosja Ivanovna. Kogu kirjavahetuse põhjal tekkis mulje, et Mitrofan oli Parfeni abistaja (mõisavalitseja?). Umbes kakskümmend aastat hiljem, aastal 1681, kui Mitrofan oli saanud kodaniku staatuse, hakkas ta kaupu ostma Lääne-Euroopa kaupmeestelt, et neid edasi müüa vene kaupmeestele. Samuti kuulus talle kaks äri Narva linnas.¹⁰

Kiri Parfenile oli saadetud kaubalaeva ehk *shoot*’iga.¹¹ Kõik, mida ta palus, pidi saadetama Stockholmi samuti veeteed pidi.

Selgitused publikatsiooni juurde

Kirja tekst on toodud ridade kaupa, read on lugemise hõlbustamiseks nummerdatud ning vastavad originaali järjekorrale. Järjestikune tekst on jaotatud sõnadeks vastavalt tänapäeva kirjanormidele. Ebaselged, halvasti säilinud või vahele jäetud käsikirja fragmendid on antud nurksulgudes: *ве[λικое чело] битье* (rida 1). Reast välja toodud (*выносные*) tähed on antud kaldkirjas. Tekstis on säilitatud traditsioonilised lühendid *зос бох милосътию своєю сохъранаеть* – Issand Jumal hoiab oma headusega – (rida 5) ning tähtedega kirjutatud arvud: *июнаѡі ден* – 19. juuni (rida 13). Parfeni kommentaar kirjale on säilitatud algkujul.

Tekstis puudub tänapäevane interpunktsioon. Pärinimed on kirjutatud suure algustähega. Käsikirja tekst on edastatud tähe täpsusega, välja arvatud tähed *ѣ* „er“ (‘jer’) ja *ѣ* „ep“ (‘jer’): kirja tekstis on kasutatud ainult *ѣ*. Ilmselt ei teinud kirjutaja nagu paljud tema aja inimesed nende tähtede vahel vahet, sest nende tähtedega märgistatud häälikuid ei hääldatud juba tol ajal. Transliteratsioonis on tegusõnade oleviku kolmanda isiku ainsuse ja mitmuse lõpud edasi antud nagu originaaltekstis. Teistel juhtumitel, arvestades käsitletava ajastu õigekirja norme, asub *ъ* sõna lõpul tugeva kaashääliku järel. Teksti on jäetud arhailised kreekapäraseid tähed *Ѡ*, *ѡ* „fita“, mis vastab nüüdisaegsele *ф*-tähele, *Ѡ* (nüüdisaegne *о*) ning *ѡ* „jus malđi“, mis vastab nüüdisaegsele *я*-tähele.

Teadmata põhjusel kasutab Fedosja ise või inimene, kes tema eest kirjutas, endast rääkides tegusõnu kolmandas isikus meessoost mineviku vorme: *писаль* (rida 12–13), *взаль* (rida 19). Seda nähtust on praegu raske seletada. Võib-olla kajastab see kirjutaja kõnet, sest kirjutajaks võis olla juba mainitud Mitrofan Tšivirev.

Fedosja kiri (RA, EAA.3287.1.190, l. 9–l. 9 pöördel)

1. Парѡенью Исаковичю ѡт жене твое Ѡедосы Ивановьно ве[λικое чело]
2. битье такоже ѡт дочери твое Ѡеклы государю моему батюшку
3. Парѡенью Исаковичю великое челобитье и покълонъ до ли
4. ца земли потому ѡт всєхъ домашьнихъ по великому челобитью
5. какъ тебѡгос бох милосътию своєю сохъранаеть а про насъ изъволишь

⁹ Kirjade autorsus nõuab omaette uurimist. Fedosja kirjad on kirjutatud vähemalt kolme käekirjaga. Eeldada, et ta oli kirjaoskamatu, oleks vale, sest sel juhul ei saaks ta oma abikaasa äritegevust juhtida. Tihti kirjutati kirju dikteerimise teel ning kirjutajateks olid autori palvel tema lähedased inimesed. Vt. S. Kotkov jt. (koostajad). NSVL TA, Vene keele Instituut. Moskovskaja delovaja i bõtovaja pismennost XVII veka. Moskva: Nauka, 1968.

¹⁰ H. Piirimäe. Vene-Rootsi majanduslikud suhted ja Narva kaubandus a. 1661–1700. Dissertatsioon, Tartu, 1962, lk. 556.

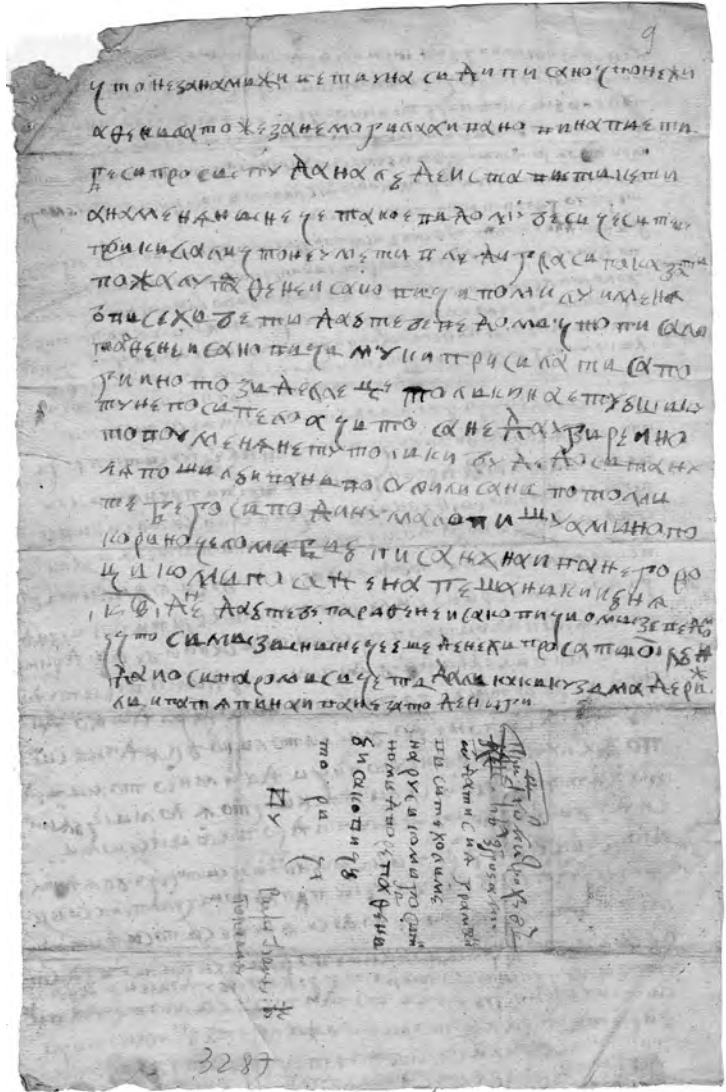
¹¹ Hollandi *shoot* on sisevete lamedapõhjaline raskeveo laev. Vt. V. Dal. Tolkovyj slovar’ živogo velikorusskogo jazyka. Kd. IV. Moskva: Russkij jazyk, 1980, lk. 638.

6. ведати или или* съпршати и мы славимъ по се число вьсемого
7. шего бога а выпреть бохъ волень
8. госьподину моему Парѣенью Исаковичю а съ ниже именуто тебе госьп
9. подину* съвоему покорьно рапъськи и с челомъ бью какъ теблагоспот
10. бохъ милуетъ а про наше убожесьво изьволишь ведати или съ
11. пршати и асьлавлябога по се число живъ а выпреть бох
12. волень даю тебе Парѣене Исаковичъ въ томъ ведомъ что ты писа
13. ль ко мьне грамотьку в июне и таадо менадошьла ионаѡ ден
14. а чьто пишешъ и то авидель на томъ тебе и съпасеть бохъ
15. Парѣене Исаковичъ что мена жалуешъ коли лесътъ хуть
16. и ты пожалу[и] добыть луче мена а мена отпустьи прочь
17. вели Ивану Алекьса[н]дровичю у мена отчетъ принатъ или
18. Петъру съвоему сыну онъ нынече писалъ съ Москъва
19. что буду съкоро домо[и] потому какъ ты мена взаль
20. и сълово мольвиль на три годы и а тебе съслужиль тьри
21. годы какъ верьно сълуга у хозеина и за тьвое везд[е]
22. сътоалъ и домъ тво[и] опасаль и вьсакии беды прини
23. малъ и со вьсеми добьрымы людьми [восътуди]
24. и съверьху трехъ готь жиль полтора годы а одь
25. нако съпасибо не добылъ только бладина сын*
26. пожалу[и] Парѣене Исаковичъ даи мне о томъ вед[о]
27. ма хьто тебе писалъ такъ что а дома чюжи
28. съдобляю лошедьми и дровамъ и сеномъ
29. и казакамъ и бревьнамъ ино то есьтъ речи бладина
30. сына речи а не добра чловека плохо то на чловека съкъ
31. ласьтъ только надобе донесъ а на весь посатъ пошь
32. люсе хьто за мно[и] какое воровъсьтъво ведать
33. то асьмечю и самъ одьному чловеку до мена дело е
34. сътъ на мена беду съводитъ а самово да [вьсо]
35. чорьтъ взаль только пожалуи Парѣене Исаковичъ
36. пиши Ивану или самъ поеть чево тебе тамъ
37. дожить миранаго Восатъ

Lehe pöördel:

1. что не за намъ живеть у насъ ди писано что [нежи]
2. а Ѡекьла тоже занемогьла а Ивановьна пьеть
3. бесъ просыпу да на людеи ставытысетъ
4. а на менанынече такое въ дому бесъчесьтъе
5. прикълалъ что не уметь в луди гласъ показать
6. пожалуи Парѣене Исаковичъ помилуй мена
7. от вьсехъ бетъ даю тебе ведомъ что писалъ
8. Парѣене Исаковичъ муки присьлатъ сапо
9. ги ино то зьделаеце только на етую шьку
10. ту не посьпело а чьто сане да угъреи но
11. тово у менанету только буде досътану
12. и алошьлю Иванъ посулилъ сани потомъ
13. тебе госьподину мало пишу а мьного
14. корьно челомъ бью писана на Иванегоро
15. цькомъ посаде на Пешаньки июна

Fedosja kiri.
 RA, EAA.3287.1.190,
 l. 9 pöördel

- 16. КВ ден даю тебе Параёне Исакович о мызе ведом
- 17. ччто* съ мызы нынече еше денехъ просать О люб[ских]
- 18. да по сътаромъ съчетъ даль какъ Кузьма дерьж[а]
- 19. ль и п[л]атать на Иване за то деньгы

от дати сияграмотки
 вь Сътехольме
 на руськомъ госбтин
 номъ дворе Парёень
 ю Исаковичю
 Торьча[ко]
 ву
 Пришла от Митрохи вь Көде июл з грусами

* nii on originaalis

Kirja teksti paremaks mõistmiseks toome selle eesti keeles ära nüüdisaegses kirjaviisis ja kirjavahemärke kasutades. Kuna meil puudub täielik teave mainitud perekonna ja ümbritsevate inimeste elu reaalistest, on mõned teksti osad raskesti mõistetavad. Teksti tõlkes on need kohad märgistatud nurksulgudega.

Kirja tõlge

Parfeni Issakovitšile sinu abikaasalt Fedosja Ivanovnalt palav tervitus! Samuti sinu tütrelt Fjoklalt mu isale ja isandale Parfeni Issakovitšile palav tervitus ja maani kummardus! Ka kõikidelt kodustelt palavad tervitused! Kuidas hoiab sind oma headusega Issand Jumal? Kui soovid meie kohta teada või küsida, siis meiegi tänane tänase päevani Kõigeväelist Jumalat, edaspidi kulgegu kõik Tema tahte järgi.

Oma isanda Parfeni Ivanovitši, minu isanda ees kummardan vagalt ja orjalikult. Kuidas halastab Issand Jumal sinu peale? Kui meie alandliku elu kohta teada või küsida soovid, siis mina ülistan Jumalat, olen tänini elus, edaspidi kulgegu kõik Jumala tahte järgi.

Annan sulle, Parfeni Ivanovitš, teada, et oled kirjutanud mulle kirjakese juunis, minuni jõudis see juuni 19. päeval. Mida sa kirjutasid, seda olen näinud. Sellepärast hoidku sind Jumal, Parfeni Issakovitš, et muretsed minu pärast, kuidas mul läheb. Kuigi pigem leia keegi minust parem, mind aga lase vabaks! Käsi kas Ivan Aleksandrovitšil või oma pojalt minult aruanne vastu võtta. Hiljuti kirjutas ta Moskvast, et tuleb varsti koju. Kuna sina määrasid minu ja ütlesid oma kindla sõna kolme aasta kohta. Ja mina olen sind kolm aastat teeninud nagu ustav sulane isanda juures. Olen sinu vara eest seisnud ja sinu kodu kaitsnud ning kõiksugu hädad vastu võtnud ning kõigi heade inimestega ... [ebaselge]. Peale kolme aastat teenisin veel poolteist aastat, kuid tänu ei saanudki, üksnes litsi poja.

Palun sind, Parfeni Issakovitš, anna mulle teada, kes on sulle nõnda kirjutanud, et ma varustan võõraid kodusid hobuste, küttepuude, heina, palkide ja sulastega? See on litsi poja, mitte hea inimese jutt! Halb on ajada asju teise inimese kaela. Ainult ütle, otsin terve posaadil läbi, kes teab mind varastamises süüdistada, siis leian ise. Vaid ühel inimesel on põhjust minu kaela pahandusi ajada. Teda ennast [ning tema vara] on kurat võtnud! Ainult palun, Parfeni Issakovitš, kirjuta Ivanile või tule ise ... [ebaselge].

Ka Fjokla on haigestunud ning Ivanovna joob vahetpidamata ja käib mööda inimesi. Ka mind häbistas ta kodus tänavu nii, et ma ei julge inimeste poole pilku tõsta. Palun sind, Parfeni Issakovitš, hoi mind kõikide hädade eest! Annan teada, et kirjutasid, Parfeni Issakovitš, palvega saata jahu, saapaid – see kõik saab tehtud. Ainult et pole selle laeva ajaks jõudnud. Aga saane ja angerjaid pole, siis niipea kui saan, muretsen ja saadan. Ivan lubas saane anda. Mu isand, kirjutan sulle vähe, kuid kummardan palju kordi.

Kirjutatud Ivangorodi posaadil, Pešankil, juuni 22. päeval.

Annan sulle teada, Parfeni Issakovitš, et mõisalt palutakse veel raha 70 riigitaalrit.¹² Anti vana arvestuse järgi, nagu Kusma lubas, ja makstakse Jaanipäeval selle eest raha.

See kiri üle anda Stockholmis vene kaubahoovis Parfeni Issakovitš Tortšakovi kätte.

(Kiri) saabus Mitrohhalt juulikuu 29. päeval koos kaupadega.

Lõpetuseks tahaks märkida, et Parfeni Tortšakovi abikaasa vastuskirjad loovad hea pildi kaupmehe ärimajandusest ning illustreerivad suurepäraselt abielupaari suhteid ja pere eluolu. Kirjade keel on ilmekas allikas uurimaks vene kõnekeelt rahvuskeeleks kujunemise algstaadiumis. Kirjad pakuvad rikkalikku ainet ajaloo-, kultuuriloo- ja keeleanalüüsiks.

¹² Vene variandis – Lübecki jefimok (любский ефимок) – hõbetaaler, vermitud Lübeckis, oli käibel ka Eesti alal, kui see oli Rootsi võimu all.